

JACQUES PERK

HET BEGIN VAN DE MODERNE NEDERLANDSE POËZIE

Inhoudsopgave

- § 1 Inleiding
- § 2 Nederland in de negentiende eeuw
- § 3 De burgerlijke cultuur
- § 4 De dominee-dichters
- § 5 Het leven van Jacques Perk
- § 6 De ontmoeting met Mathilde Thomas
- § 7 De vriendschap met Willem Kloos
- § 8 De ontmoeting met Joanna Blancke
- § 9 De laatste maanden
- § 10 De *Gedichten* (1882)
- § 11 Literaire analyse
- § 12 De voorbode van Tachtig

Bibliografie

Welkom bij deze lezing over Jacques Perk en het begin van de moderne Nederlandse poëzie. Ik zou graag beginnen met een citaat van neerlandica Marie van der Zeyde (1906–1990) uit *Nederlandse poëzie van deze tijd*, een inleiding in de Nederlandse dichtkunst die werd uitgegeven in het oorlogsjaar 1940. Van der Zeyde was de levenspartner van de dichteres Ida Gerhardt (1905–1997) en voltooide met haar een vertaling van de *Psalmen*. Daarnaast schreef zij haar leven lang over Nederlandse literatuur.

De mens van 1940 mag de hemel danken, dat hij niet alleen *dé* tijd ‘deze tijd’ behoeft te noemen. Wanneer hij op ‘de Nederlandse poëzie van deze tijd’ zijn gedachten richt, dan slaan er wijde verschietsen open voor zijn oog: vergezichten zoals het Hollandse landschap ze kent, met zon en wolken, land en water en een verre horizon: een land om lang en gelukkig in te dwalen. Vergetende het armzalig middelpunt waar zijn eigen schoenen staan, ziet hij uit tot waar het met Perk te glanzen, met Kloos te gloeien, met Gorter te fonkelen begint, en denkt ‘Mijn land’.¹

Van der Zeyde vergelijkt hier op beeldende wijze de moderne Nederlandse poëzie met het Hollandse landschap. De horizon van dit poëtische rijk ligt bij de drie dichters die zij noemt: Jacques Perk (1859–1881), Willem Kloos (1859–1938) en Herman Gorter (1864–1927). Met hen begint de poëzie van deze tijd, poëzie waarin zoets als een modern levensgevoel wordt uitgesproken. Jacques Perk is de geschiedenis ingegaan als de jong gestorven voorbode van de Tachtigers, een groep schrijvers en kunstenaars die in de jaren tachtig van de negentiende eeuw een revolutie in de Nederlandse literatuur teweegbracht. Willem Kloos en Herman Gorter zijn twee belangrijke dichters binnen deze beweging van Tachtig. Ik noem nu alvast dat de mythe van Perk als de jong gestorven voorbode van Tachtig door zijn vriend Willem Kloos in het leven is geroepen. Wie was Jacques Perk en waarom staat hij aan het begin van de moderne Nederlandse poëzie?

Om deze vraag te beantwoorden zal ik eerst een schets geven van de Nederlandse geschiedenis in de negentiende eeuw. Vervolgens ga ik in op de positie van de dominee-dichters, die in de tweede helft van deze eeuw een grote invloed hadden op de Nederlandse letterkunde. Daarna beschrijf ik het leven van Jacques Perk en de gebeurtenissen die leidden tot zijn belangrijkste werk: de *Mathilde*. Perk schreef deze cyclus van honderd sonnetten nadat hij op vakantie in de Belgische Ardennen in 1879 verliefd was geworden op het Franse meisje Mathilde Thomas (1858–1947). Perk voltooide de cyclus, maar door zijn plotselinge overlijden op 22-jarige leeftijd in 1881 kon hij haar niet meer publiceren. De nagelaten gedichten van Perk werden postuum uitgegeven in de bundel *Gedichten* (1882) door zijn vriend Willem Kloos en de letterkundige Carel Vosmaer. De inleiding die Kloos bij deze bundel schreef speelt een

¹ Van der Zeyde, *Nederlandse poëzie van deze tijd*, 9.

belangrijke rol in de mythevorming rond Perk. Aan het einde van deze lezing geef ik een antwoord op de zojuist gestelde vraag.

§ 2 Nederland in de negentiende eeuw

Als we denken aan Nederland in de negentiende eeuw, dan zult u zich ongetwijfeld een aantal belangrijke gebeurtenissen voor de geest kunnen halen. Tussen 1792 en 1815 was het in Europa vrijwel onafgebroken oorlog geweest. Eerst voerde het revolutionaire Frankrijk oorlog tegen de Europese monarchieën, later veroverde Napoleon Bonaparte een groot deel van het continent. Nog voor de definitieve nederlaag van Napoleon in de Slag bij Waterloo (1815) besloten de Europese mogendheden dat de macht van Frankrijk in de toekomst moest worden beperkt. Tijdens het Congres van Wenen (1814–1815) kwamen staatslieden uit vele Europese landen bijeen om de conservatieve orde van vóór de Franse Revolutie te herstellen. De kaart van Europa moest opnieuw worden getekend, zodat er een machtsbalans zou ontstaan tussen de verschillende staten. De mogendheden die Napoleon hadden verslagen zouden op het Congres van Wenen de belangrijkste rol spelen. Dat waren Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland.

Een van de gevolgen van het Congres van Wenen was het ontstaan van het Verenigde Koninkrijk der Nederlanden (1815). Onder invloed van Groot-Brittannië werd besloten om een sterke bufferstaat ten noorden van Frankrijk te stichten. De Noordelijke Nederlanden van de voormalige Republiek werden daarom samengevoegd met de Zuidelijke Nederlanden (het huidige België) en Luxemburg. Op 27 september 1815 werd Willem I (r. 1815–1840) tot koning van de nieuwe monarchie gekroond. Twee jaar eerder al had een voorlopige Nederlandse regering hem gevraagd om erfprins van de toekomstige staat te worden. Willem I was immers de zoon van de laatste stadhouder Willem V (1751–1806), die in 1795 met zijn familie naar Engeland was gevlucht toen de Fransen de Republiek binnenvielen. Het huis van Oranje werd nu een koningshuis en Nederland werd een koninkrijk.

Een Nederlandse monarchie was geheel in lijn met de doelstellingen van het Congres van Wenen, dat de macht van de vorstenhuizen in Europa zoveel mogelijk wilde herstellen en revolutionaire bewegingen wilde voorkomen. Het herstel van de conservatieve orde in Europa tussen 1815 en 1848 wordt de Restauratie genoemd. U moet bedenken dat Oostenrijk in deze tijd nog een keizerrijk was, Pruisen een koninkrijk en Rusland nog een tsaar had. Koning Willem I combineerde in zijn manier van regeren het verlichte absolutisme uit de achttiende eeuw met een modern en efficiënt bestuur. Dit betekende dat de koning meer politieke macht had dan het parlement en dat de ministers direct aan hem verantwoordelijk waren. De rol van de Staten-Generaal was beperkt tot het stemmen over wetten die door de regering werden voorgesteld en het goedkeuren van het staatsbudget. Onder Willem I – bijgenaamd de Koopman-Koning – kwamen handel en industrie tot bloei en herstelde de nationale economie, die onder de Franse bezetting was uitgeput. Ook zorgde hij ervoor dat de overzeese handel met Nederlands-Indië opnieuw werd georganiseerd. Tijdens de Napoleontische oorlogen waren de voormalige

koloniën van de Republiek namelijk in Britse handen gekomen. In het Verdrag van Londen (1814) werd bepaald welke koloniën aan Nederland zouden worden teruggegeven. Zo was Nederlands-Indië weer een Nederlandse kolonie geworden, terwijl bijvoorbeeld de Kaapkolonie in Zuid-Afrika onder Brits bestuur bleef.

De relatie tussen Holland en België bleek in het nieuwe koninkrijk al spoedig gespannen. Willem I wilde koste wat het kost de eenheid tussen de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden bewaren. Volgens de grondwet hadden Holland en België hetzelfde aantal vertegenwoordigers in de Staten-Generaal. De Belgische vertegenwoordigers hadden tevergeefs bezwaar gemaakt tegen die grondwet, omdat de bevolking van België bijna twee maal zo groot was en Holland bovendien een grotere staatsschuld had. Daarbij kwamen de economische en culturele verschillen. De Belgen waren vanouds georiënteerd op de industrie, de Hollanders op de handel. Het Frans was de taal van een groot deel van de maatschappelijke en bestuurlijke elite in België. Het merendeel van de Nederlanders behoorde ten slotte tot de Hervormde Kerk, terwijl de Belgen grotendeels katholiek waren.

Willem I moedigde de industrialisatie van het zuiden aan en liet nieuwe wegen en kanalen aanleggen. In het begin van zijn regeertijd maakte deze economische politiek hem populair bij de Belgische middenklasse. Maar zijn autoritaire manier van regeren joeg de katholieken en liberalen tegen hem in het harnas. Om de macht van de katholieke Kerk te beperken plaatste de koning de Belgische scholen en universiteiten onder inspectie van de staat. Ook liet hij de pers censureren en maakte hij van het Nederlands de officiële bestuurstaal. Het gevolg was dat de katholieke en liberale machten in België met elkaar gingen samenwerken en in 1828 een petitie aan de koning aanboden om politieke en religieuze hervormingen in gang te zetten. De koning deed enkele concessies op het gebied van religie en taalbeleid, maar hield vast aan zijn autoritaire manier van regeren.

In 1830 braken in heel Europa liberale opstanden uit tegen conservatieve regimes. Een maand na de Juli-revolutie van Parijs kwam ook Brussel in opstand. Op de eis van een gescheiden bestuur in het noorden en zuiden volgde de weigering van de koning, daarop het uitroepen van de Belgische onafhankelijkheid. Willem I bereidde een oorlog voor, maar de grote Europese mogendheden legden een wapenstilstand op en erkenden België in 1831 als een onafhankelijke staat, waarvan de neutraliteit zou worden gegarandeerd. De koning accepteerde deze beslissing niet en besloot enkele maanden later om België binnen te vallen. Tijdens deze Tiendaagse Veldtocht (2–12 augustus 1831) behaalde het Nederlandse leger aanvankelijk enige successen, maar moest zich uiteindelijk onder militaire druk van Frankrijk terugtrekken. Pas in 1839 zou de Nederlandse regering de Belgische onafhankelijkheid officieel erkennen. Een verbitterde Willem I deed het jaar daarop afstand van de troon en bracht de rest van zijn leven in Berlijn door.

Onder de regering van zijn zoon Willem II (r. 1840–1849) zou Nederland de overgang maken naar een meer democratische regeringsvorm. Toen er in 1848 opnieuw revoluties uitbraken in heel Europa, zocht Willem II steun bij de liberale rechtsgeleerde Johan Rudolf Thorbecke (1798–1872). Onder diens leiding werd een nieuwe grondwet (1848) geschreven,

waardoor de koning niet langer de uiteindelijke macht had maar het parlement. De leden van de Tweede Kamer werden voortaan direct gekozen en de ministers moesten verantwoording afleggen aan het parlement en niet aan de koning. Een jaar na de grondwetswijziging overleed Willem II. Onder de regering van zijn opvolger Willem III (r. 1849–1890) werd Thorbecke eerste minister en zette hij de liberale hervormingen door. In deze tijd gold overigens het censuskiesrecht, dat wil zeggen dat alleen volwassen mannen die een minimum aan belasting betaalden stemrecht hadden (circa tien procent van de mannelijke bevolking). Het zou nog tot 1917 duren voor het algemeen mannenkiesrecht werd ingevoerd, en tot 1919 voordat vrouwen mochten stemmen.

§ 3 De burgerlijke cultuur

Een belangrijk deel van de literatuur van de negentiende eeuw kan alleen goed worden begrepen tegen de achtergrond van de burgerlijke cultuur. Terwijl er op politiek gebied liberale hervormingen werden doorgevoerd, bleef het culturele klimaat in de negentiende eeuw eerder conservatief. Het uitbreken van de Belgische Opstand vergrootte in Nederland de afkeer van revolutionaire bewegingen. Daarom keek men ook met argwaan naar Parijs – de bakermat van alle revoluties – en de nieuwe romantische literatuur van Victor Hugo (1802–1885) die daar rond 1830 was ontstaan. Het merendeel van de burgers gaf de voorkeur aan een literatuur die aansloot bij de christelijke en burgerlijke waarden van die tijd. De waarden van die burgerlijke cultuur in Nederland werden gevormd door een combinatie van nationaal bewustzijn, protestants geloof en trouw aan het huis van Oranje.²

De burgerij bleef ondanks de politieke modernisering van het land diep beïnvloed door de protestantse traditie. Al sinds de zeventiende eeuw stonden plichtsbesef, soberheid, godsvrucht en persoonlijke verantwoordelijkheid hoog aangeschreven. In de eerste helft van de negentiende eeuw kregen deze waarden nieuwe kracht door het Réveil (1815–1865), een protestantse vernieuwingsbeweging die in Zwitserland begon. Het Réveil verzette zich tegen het rationalisme van de Verlichting en predikte een terugkeer naar innerlijke geloofsbeleving en praktisch christendom. In Nederland oefende het Réveil via onderwijs, liefdadigheid en het kerkelijk leven een grote invloed uit op de samenleving. De dichter en advocaat Willem Bilderdijk (1756–1831) geldt als de vader van het Réveil in Nederland. Onder zijn leerlingen waren de dichter Isaäk da Costa (1798–1860) en de politicus Guillaume Groen van Prinsterer (1801–1876). Mede onder invloed van het Réveil behield de Nederlandse burgerlijke cultuur tot laat in de negentiende eeuw een uitgesproken protestants-christelijk karakter.

In Oostenrijk en Duitsland wordt deze cultuurperiode het Biedermeier (1815–1848) genoemd. De conservatieve restauratiepolitiek die na het Congres van Wenen werd gevoerd en de maatschappelijke behoefte aan rust en orde na twee decennia van revolutie en oorlog waren belangrijke factoren in het ontstaan van het Biedermeier. De burgerij verlangde naar zekerheid,

² Van Zonneveld, “De idealistische literatuur in Nederland,” 29.

stabiliteit en economische voorspoed. Bovendien was de koopkracht van deze klasse dankzij de industrialisatie en verbeterde productietechnieken toegenomen. Voor het eerst kon ook de burger zich een verzorgde inrichting van het huis veroorloven. Meubels werden uitgevoerd in lichte houtsoorten, aan de muur hingen landschapsschilderijen en in de hoek van de kamer stond een vleugel. Regelmatig werd er een *soirée* georganiseerd met gasten. Bij die gelegenheid droegen men gedichten aan elkaar voor of speelde de dochter des huizes kamermuziek van componisten zoals Robert Schumann (1810–1865). Het Biedermeier was een patriarchale cultuur. Vrouw en kinderen moesten gehoorzaam zijn aan de vader van het gezin. De burgemeester werd gezien als de vader van de stadsgemeenschap en de koning of keizer als de vader van het volk.

De Nederlandse burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw vertoont duidelijke overeenkomsten met het Biedermeier in de Duitstalige landen. Ook in Nederland stonden huiselijkheid, maatschappelijke harmonie en burgerlijke deugd centraal. Maar de Nederlandse burgerlijke cultuur werd mede gevormd door de protestantse traditie en het Réveil. Dankzij de geleidelijke liberale hervormingen onder Thorbecke kon deze cultuur in Nederland ook na het revolutiejaar 1848 blijven bestaan. In Nederland hebben we dus de bijzondere situatie van een staat die in politiek opzicht steeds liberaler wordt en een cultuur die tot ver in de negentiende eeuw conservatief blijft. Pas aan het einde van de negentiende eeuw zullen de Tachtigers zich gaan verzetten tegen deze protestants-christelijke burgerlijke cultuur en de in hun ogen te huiselijke literatuur die daarbij hoorde.

§ 4 De dominee-dichters

De *dominee-dichters* (c. 1850–1880) waren belangrijke woordvoerders van de protestants-christelijke burgerlijke cultuur in Nederland. Dit waren predikanten binnen de Hervormde Kerk die daarnaast ook poëzie schreven, waarmee zij hun publiek wilden onderwijzen en moreel verheffen. Dankzij de gewoonte om poëzie voor te dragen in huiskamer en kerk hadden zij ook een sterke invloed op de burgerlijke smaak van die tijd. Nicolaas Beets (1814–1903) is misschien wel de bekendste van de dominee-dichters. Als jonge student theologie in Leiden schreef hij onder het pseudoniem Hildebrand de *Camera Obscura* (1839), een bundel schetsen en verhalen over het dagelijks leven van de Nederlandse burgerij rond 1840. Beets beschreef met veel vriendelijke ironie de gewoonten en eigenaardigheden van de mensen uit zijn tijd. In de eerste plaats de mensen uit de gegoede burgerij waar hij zelf toe behoorde, maar ook het leven van de boeren en bedienden in de streng geordende Nederlandse standenmaatschappij.

De titel *Camera Obscura* ('donkere kamer') verwijst naar een draagbare camera in de vorm van een doos, die door kunstschilders werd gebruikt als hulpmiddel. Een beeld van buiten werd door middel van een lens verkleind op de binnenwand van de doos geprojecteerd en kon vervolgens door de schilder worden nagetekend. Beets schrijft in zijn voorwoord dat gedachten, herinneringen en verbeeldingen in de menselijke ziel vallen als in een camera obscura en dat men

er soms plezier in heeft om die na te tekenen, in te kleuren en er kleine schilderijen van te maken.³ Zo schildert ook Beets in de *Camera Obscura* het leven van de mensen rond 1840 met behulp van zijn herinnering en verbeelding. Hij besluit zijn voorwoord dan ook met de waarschuwing dat de lezer geen realistische portretten moet verwachten, maar dat eenzelfde gelaat soms op wel vijftig verschillende mensen lijkt.

De beschrijving van de familie Stastok is een goed voorbeeld van zo'n typische schildering van een gezin. Hildebrand is per postkoets in het stadje D(elft) aangekomen om enkele dagen bij zijn oom en tante te logeren. Bij zijn ontvangst in de achterkamer van het oude herenhuis maakt hij kennis met zijn oom, zijn tante en zijn neef Pieter, die in Utrecht rechten studeert. Oom Stastok is een man van de oude stempel, die nog een pruik draagt en een hekel heeft aan stoommachines, waardoor zijn weverij failliet is gegaan. Tante Stastok is even ouderwets en draagt zelfs nog een neepjesmuts. Neef Pieter is een ijverige student en heeft een afschuw van het baldadige studentenleven, dat er in die tijd overigens ook was. De volgende dag laat Pieter zijn neef de stad zien. De wandeling eindigt in een café, waar Pieter tijdens een potje biljart met de stamgasten duizend angsten uitstaat vanwege zijn onhandigheid en gebrek aan ervaring.

Verder lezen we dat er door tante een gezellig avondje met gasten wordt georganiseerd en dat Pieter bij die gelegenheid verliefd wordt op een knappe jongedame. Hildebrand haalt hem de dag daarna over om de jongedame in kwestie en een nichtje van de familie uit te nodigen voor een romantisch roeipartijtje. Tot verdriet van Pieter gaan op het laatste moment ook de mislukte student Dolf en zijn sentimentele zuster mee. Uiteindelijk valt de romance van Pieter (en zichzelf) in het water en komt het gezelschap op een boerderij terecht, waar Pieter gelukkig droge kleren krijgt van de boerin. Dan is er nog de geschiedenis van Keesje, de bejaarde dienstbode van de familie, die in het diaconiehuis voor de armen woont. Dertig jaar lang bewaart hij stiekem zijn fooien om een lijkhemd en een fatsoenlijke begrafenis voor zichzelf te kunnen betalen. Een dronken medebewoner verklaart zijn geheim aan de Vader van het huis, die Keesje zijn geld afneemt. Hildebrand hoort het verhaal van Keesje en zorgt ervoor dat deze zijn geld weer terugkrijgt.

Een andere bekende vertegenwoordiger van de dominee-dichters is Lodewijk ten Kate (1819–1889). Ten Kate was een soort literair wonderkind. Hij had al vroeg literaire belangstelling en publiceerde zijn eerste dichtbundel toen hij slechts zeventien jaar oud was. Zijn ouders wilden dat hij als klerk op een kantoor ging werken, maar dankzij een predikant die zijn talenten opmerkte kon hij theologie gaan studeren in Utrecht. Na zijn afstuderen werd hij predikant in Middelburg en later in Amsterdam. Zijn belangrijkste werk is *De Schepping* (1866), een episch gedicht waarmee hij het scheppingsverhaal uit het bijbelboek *Genesis* in overeenstemming wilde brengen met inzichten uit de moderne natuurwetenschap. Het ging dan met name om het inzicht dat de aarde veel ouder is dan de zesduizend jaar die men lange tijd op grond van het scheppingsverhaal had aangenomen. Daarnaast schreef hij vele dichtbundels en vertaalde hij buitenlandse literatuur van onder andere Dante, Milton en Goethe. Ten Kate is hét voorbeeld

³ Beets, *Camera Obscura*, 5.

van de negentiende-eeuwse gedachte dat kunst en literatuur een opvoedende waarde moesten hebben. Hoewel hij nu vrijwel vergeten is, was hij in zijn tijd erg populair en werden zijn gedichten voorgelezen in kerken en huiskamers. Het volgende gedicht van Ten Kate geeft een goede indruk van zijn taal en levenshouding.

Het beste deel is meer dan veel

Niet naar veel te jagen,
Stil zijn kruis te dragen
In des Heeren kracht:
Dát doet starren stralen
In den zwartsten nacht,
Dát een hemel dalen,
Waar de vrede lacht!
Vader van genade!
Sla mij vriendlijk gade,
Sterk mij tot mijn plicht!
Naar des Levens kusten
Zij mijn voet gericht,
Tot ik uit mag rusten
In Uw Sabbatslicht!⁴

Misschien begrijpt u na lezing van dit gedicht beter waarom volgens Marie van der Zeyde de moderne Nederlandse poëzie pas met de Tachtigers begint. Er waren natuurlijk enkelingen die een andere stem in de literatuur lieten horen. Multatuli (1820–1887) had bijvoorbeeld met de kritische roman *Max Havelaar* (1860) en met zijn aforistische *Ideeën* (1862–1870) een grote invloed op jongere lezers zoals Jacques Perk. Maar de dominee-dichters vormden in de tweede helft van de negentiende eeuw het literaire establishment. Zij waardeerden stichtelijke literatuur en zagen morele verheffing als het doel van de kunst. Dominees zoals Ten Kate en Beets waren wel op de hoogte van nieuwe ideeën in het buitenland, zoals de evolutieleer van Darwin. Maar zij zagen het als hun taak om deze moderne ideeën voor het publiek van commentaar te voorzien en in overeenstemming te brengen met het christelijke wereldbeeld. Ten Kates werk *De Schepping* (1866) is daar een goed voorbeeld van. Ten Kate had zo'n succes met zijn gedicht dat hij op tournee ging door verschillende steden om het voor te dragen. Aan het einde van zijn leven ontving hij de ridderorde van koning Willem III (1889). Dat soort gebeurtenissen zijn tekenend voor het culturele klimaat van Nederland in de negentiende eeuw.

⁴ Van Vriesland, *Spiegel van de Nederlandse Poëzie*, 613.

Jacques Perk wordt op 10 juni 1859 geboren in Dordrecht. Hij is de zoon van Marie Adrien Perk (1834–1916) en Justine van Breugel (1835–1900). Marie Perk was sinds 1855 predikant in de Waalse Kerk, dat wil zeggen de gemeenten binnen de Nederlandse Hervormde Kerk waarin het Frans de voertaal is. De leden van de Waalse gemeenten kwamen tijdens de Tachtigjarige Oorlog als vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden naar de Republiek. Aan het einde van de zeventiende eeuw was er ook een toestroom van calvinisten uit Frankrijk, hugenoten die hun eigen land moesten ontvluchten vanwege vervolging door de katholieken. Mede door de sterke verbondenheid met de Franse cultuur waren de Waalse gemeenten vaak wat vrijzinniger dan de gemeenten van de orthodox-calvinistische richting. De leden behoorden vaak ook tot de bovenlaag van de stedelijke bevolking.

Marie Perk is een dominee met liberale opvattingen. Hij gaat bijvoorbeeld graag naar een concert of een toneelvoorstelling en bewaart zijn zwarte pak liever voor zondag. Belangrijker is dat de dominee zoals velen in zijn tijd worstelt met de vraag naar de historiciteit van de Bijbel. Zoals ik eerder noemde gaven de natuurwetenschappen nieuwe antwoorden over de ouderdom van de aarde en het ontstaan van de mens. De moderne theologie begon de Bijbel als een historisch document te bestuderen en stelde vragen over het traditionele auteurschap en het ontstaan van de bijbelboeken. De Waalse predikant Conrad Busken Huet (1826–1886) publiceerde te Haarlem zijn *Brieven over de Bijbel* (1857–1858), waarin hij het grote publiek bekend maakte met deze historisch-kritische methode. Na een hoog oplopend conflict met zijn orthodoxe collega's legde Huet in 1862 zijn ambt neer en trok hij zich terug uit de kerk. Marie Perk besluit daarentegen dat het zijn plicht is om op zijn post te blijven. Wel ziet hij het kerkbezoek in zijn gemeente teruglopen, omdat hij zijn gewijzigde inzichten ook van de kansel verkondigt.

Jacques Perk groeit met zijn twee jongere zussen Dora (1860–1945) en Henriëtte (1863–1942) op in Dordrecht en gaat er naar de bewaarschool en naar de basisschool. Soms blijft hij in Delft logeren bij zijn tante Betsy of bij zijn grootouders. In een domineesgezin moeten de kinderen natuurlijk rustig spelen als vader aan zijn preek zit te werken. Daardoor begrijpt Jacques Perk al vroeg dat schrijven een ernstige bezigheid is. Zijn vader is actief in het maatschappelijk leven en nodigt met regelmaat bekende schrijvers uit voor een lezing of voordracht. Dat blijft zo na de verhuizing van het gezin naar Breda in 1868, waar Marie Perk beroepen is als dominee van de Waalse gemeente. Op die manier ontmoet Jacques al op jonge leeftijd beroemde schrijvers, zoals de eerder genoemde Lodewijk ten Kate. Met tien jaar schrijft hij zijn eerste gedichtjes ter gelegenheid van de verjaardag van zijn moeder of de trouwdag van zijn ouders.

*Wees dan gelukkig op deez dag
 Waar gij als jarige op leven mag
 Want er is niets beters dan*

In 1872 wordt Marie Perk opnieuw beroepen en verhuist het gezin naar Amsterdam. De nieuwe domineeswoning is een deftig pand aan de Herengracht. Jacques slaagt met dertien jaar voor het toelatingsexamen van de pas opgerichte Hogere Burgerschool. Als zoon van een Waalse dominee gaat het Frans hem goed af, maar voor wiskunde mist hij de aanleg. De drukke en levendige Jacques is geen opvallend goede leerling. De eerste klas haalt hij met de hakken over de sloot, maar in de derde klas blijft hij zitten. De nieuwe school heeft te maken met overvolle klassen en met niet altijd even competente leraren. Gelukkig is er een uitzondering in de geleerde dr. Willem Doorenbos (1820–1906), die Jacques liefde voor het humanisme en kritisch denken bijbrengt. Jacques interesseert zich voor alles wat met kunst te maken heeft en is heel gevoelig voor muziek. De schoolvakken interesseren hem echter steeds minder. In 1877 verlaat Jacques de hbs zonder diploma. Hij is dan bijna achttien jaar oud. Doorenbos was van mening dat Jacques zich het beste kon gaan voorbereiden op een toelatingsexamen van de Universiteit van Amsterdam. Hij raadt wijsbegeerte en letteren aan (de huidige geesteswetenschappen), maar uiteindelijk wordt besloten dat Jacques na toelating aan een studie theologie zal beginnen.

Ondertussen is Jacques hevig verliefd geworden op een meisje dat hij wel eens in de Waalse gemeente heeft gezien: Marie Champury (1858–1917), de dochter van zijn oud-leraar Frans op de hbs. Jacques schrijft haar in dichterlijke verering versjes en brieven, maar al snel blijkt dat de nuchtere Marie niets kan aanvangen met zijn wat dweperige liefde. Jacques ondergaat deze eerste liefde en afwijzing met alle heftige gevoelens die een romantische jongeman eigen zijn. Zo probeert hij tevergeefs aan te monsteren op het schip Willem Barents, dat op 5 mei 1878 vanuit Amsterdam op poolexpeditie zou gaan. In deze tijd wordt Jacques voor het eerst ernstig ziek. Hij blijkt evenals zijn vader aan een ernstige longaandoening te lijden en wordt door de huisarts verplicht om langdurig rust te houden. Een vakantie van vier weken naar Luxemburg met het hele gezin brengt enige verlichting aan het gebroken hart en de zwakke longen van de jonge dichter. Helaas blijkt het met de voorbereidingen op het toelatingsexamen niet zo goed te staan. De benodigde kennis van de klassieke talen laat nog te wensen over, en na een ernstige vermaning van zijn privé-leraar Grieks geeft Jacques er de brui aan.

Dominee Perk maakt nu gebruik van zijn contacten om Jacques een baan te bezorgen als verslaggever bij het *Algemeen Handelsblad* (de voorloper van de *NRC*). Jacques heeft werkdagen van tien tot vier op het bureau en is verantwoordelijk voor het vertalen en persklaar maken van de Franse post. 's Avonds moet hij geregeld naar vergaderingen, concerten of plechtigheden om daar verslag van te doen. Voor Jacques, die wel belangrijker dingen te doen heeft, is dat een aanslag op zijn vrije tijd. Hij ergert zich bovendien aan het slordige taalgebruik in de krant en maakt literaire bewerkingen van de brieven die hij moet vertalen, en die zijn collega's vervolgens weer moeten verbeteren. Begin januari 1879 schrijft de hoofdredacteur aan dominee Perk dat Jacques niet langer kan blijven. Een lichtpuntje in deze tijd is dat hij ter gelegenheid van het

⁵ Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk*, 34.

herdenkingsjaar van Joost van den Vondel (1587–1679) een publieke lezing mag houden, die door zijn enthousiasme en zijn artistieke optreden een succes wordt. Thuis wordt besloten dat Jacques zich opnieuw zal gaan voorbereiden op het toelatingsexamen voor de universiteit. Een oud-leraar van de hbs wordt bereid gevonden om de nu negentienjarige Jacques verder te onderrichten in de klassieke talen. Jacques vindt het goed en werkt ijverig, hoewel hij in deze tijd ernstig kou vat en op last van de huisarts weer een maand binnen moet blijven.

§ 6 De ontmoeting met Mathilde Thomas

In de zomer van 1879 gaat Perk met zijn ouders en drie zussen op vakantie in de Ardennen. Na een bezoek aan de beroemde grotten van Han brengt het gezin vijf dagen door in Laroche, een stadje aan de oever van de rivier de Ourthe. Daar verblijft ook de Brusselse geoloog Xavier de Reul samen met zijn twee kinderen en zijn nichtje, het Franse meisje Mathilde Thomas. In die week wordt de twintigjarige Perk, u raadt het al, smoorverliefd op Mathilde. Zij wordt voor hem een muze die zijn dichterlijke verering niet afwijst, in tegenstelling tot zijn vorige geliefde Marie. Misschien hielp het dat vanaf het begin duidelijk was dat er van een relatie geen sprake kon zijn. Mathilde was niet alleen wat ouder dan Jacques, maar bovendien katholiek en al verloofd. De jonge mensen trekken met elkaar op en maken lange wandelingen door de bossen en langs de romantische ruïnes van de Belgische Ardennen.

Na het afscheid beseft Jacques dat Mathilde aan hem verschenen is als het door hem gedroomde ideaal van de vrouw. Deze nieuwe ervaring van schoonheid en geluk inspireert hem tot een groot dichterlijk werk, waarin hij de ontmoeting met Mathilde en zijn omzwervingen door de Ardennen in hun samenhang wil weergeven. Perk wil een cyclus schrijven van honderd sonnetten, die door een verhaal met elkaar zijn verbonden. Hij wil laten zien hoe een jongeman zich tot dichter ontwikkelt nadat hij het ideaal van de schoonheid in een geliefde vrouw heeft ontwaard. Opgeheven door de kracht van dat ideaal aanschouwt hij de wereld en de mensen en wordt hij aangetrokken door al het grootse in de mens en in de natuur. Ten slotte keert hij terug naar de geliefde. Hij bemerkt dan dat zij dezelfde is gebleven, maar dat hijzelf dankzij de liefde een kunstenaar is geworden.

In een brief aan zijn schoolvriend Charles van Deventer (1860–1931) laat Jacques weten dat hij in augustus al dertig sonnetten heeft geschreven. Maar tegelijkertijd komt het toelatingsexamen voor de universiteit dichterbij. Zijn leraar klassieke talen is niet ontevreden over zijn voortgang en voorspelt hem een redelijke kans van slagen. Op 22 september 1879 vindt het examen plaats met een vertaling van een fragment uit het zevende boek van de *Ilias*. Van de vierentwintig kandidaten slagen er slechts vijf. Perk zit daar niet tussen. Het mislukte examen maakt hem vastbesloten om zich als dichter te doen gelden. Perk stuurt enkele sonnetten uit de cyclus op naar het literaire tijdschrift *De Nederlandsche Spectator*, dat onder redactie stond van de jurist en letterkundige Carel Vosmaer (1826–1888). Perk had enige jaren daarvoor al een aantal gedichten ter beoordeling opgestuurd. Hoewel Vosmaer had besloten om deze gedichten niet te

plaatsen, was er wel een vriendschappelijke briefwisseling met de twintig jaar oudere letterkundige ontstaan. Perk stuurt daarnaast een zestal sonnetten naar het literaire tijdschrift *Nederland*. Dit maandblad stond onder redactie van Jan ten Brink (1834–1901), die eerder al een gedicht van Perk had geplaatst.

Thuis trekt Jacques zich terug in zijn studeerkamer en maakt een diepgaande studie van het sonnet. Hij bestudeert de mogelijkheden van haar ritme en rijm en leest de beroemde sonnetten van dichters als Goethe en Shakespeare. Uit de herinnering aan zijn ontmoeting met Mathilde en zijn zwerftochten door de Ardennen haalt hij de belangrijkste gebeurtenissen op. Meer nog dan het denkbeeld dat de liefde de jongeman tot kunstenaar wijdt, moet de cyclus uitdrukking worden van heel zijn persoonlijkheid, zijn individualisme vooral, de wens om niets anders te zijn dan zichzelf. Daartoe is het nodig om zijn houding te bepalen tegenover de godsdienst, zowel het protestantisme van zijn vader als het katholicisme van Mathilde. Hij herinnert zich hoe tijdens een eenzame wandeling door het bos een harde wind was opgestoken. Die herinnering werkt hij uit in het volgende sonnet:

Woudzang

Door 't woud der pijnen zucht en kreunt de wind
En machtig wuiven de gepluimde toppen
En strooien rond de zware schilferknoppen,
Die stuiven over 't knerpend naaldengrint.

En uit het hemelgroen dier ruige koppen,
Die schudden: ja, en neen, verward, ontzind...
Daalt daar een lied op 't bevend menschenkind,
Dat van een grootsch ontzag de borst voelt kloppen:

"De duizend, die zichzelf nooit wezen konden,
Bezitten saâm één waarheid, die hen bindt;
Hun is 't geloof, dat spreekt uit duizend monden;

Maar wie, wat menselijk waar is, zelf ontgint,
Voelt zich aan zich door zich alleen verbonden,
En weet, dat hij voor zich slechts waarheid vindt.'⁶

Jacques werkt in de weken daarna koortsachtig verder aan de sonnetten. Hij schrijft ze op losse blaadjes, zodat hij de volgorde makkelijk kan veranderen. Aan het einde van november 1879, nauwelijks vier maanden na de ontmoeting met Mathilde, nadert de cyclus van zijn voltooiing.

⁶ Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk*, 110–111.

Aan zijn vriend Charles van Deventer schrijft Jacques dat de honderd sonnetten zich rondom een hoofdgedachte hebben gegroepeerd en een soort epos zijn geworden. Hij moet enkel nog een proloog en een epiloog van ieder drie sonnetten schrijven en dan kan hij een uitgever gaan zoeken. Blijkens deze brief denkt Jacques aan de titel *Een Ideaal*. Het gaat om het ideaal van de schoonheid, dat de dichter eerst in de geliefde vrouw ontwaart. Maar na het afscheid en een periode van omzwerving en inkeer, beseft de dichter dat dit ideaal groter is dan wat hij voor één persoon kan voelen. Dan wordt ook zijn liefde niet langer de gerichtheid op een ander, maar een scheppende kracht in de eigen ziel, die hem tot kunstenaar maakt.

§ 7 De vriendschap met Willem Kloos

In het tijdschrift *Nederland* van mei 1880 leest Perk een dramatisch fragment met de titel *Rhodopis*. Daarin wordt verteld hoe de Griekse courtesane Rhodopis de zinloosheid van haar bestaan vol feesten niet langer verdraagt. In gesprekken met haar metgezelinnen worden drie levensvisies met elkaar geconfronteerd: de Oosterse met haar overgave aan zinnelijk genot en berusting in het noodlot; de Griekse met haar zoektocht naar harmonie en schoonheid; en de moderne met haar individualisme en verlangen naar kennis. In de ziel van Rhodopis strijden deze visies om de voorrang; uiteindelijk kiest zij voor de Griekse. Bij de naam van de auteur, Willem Kloos, herinnert Perk zich een wat eenzelvige jongen van de hbs. Gesproken hadden ze elkaar niet, want Kloos zat een klas hoger. Wel hadden ze beiden les gekregen van dr. Willem Doorenbos, wiens klassieke humanisme hij nu in dit fragment verwoordt zag.

Enkele dagen later, op 15 mei 1880, ontmoeten Perk en Kloos elkaar in de Kalverstraat. Kloos had in 1877 zijn diploma gehaald. Daarna had dr. Doorenbos hem nog twee jaar privé-les gegeven in de klassieke talen. Verleden jaar was hij geslaagd voor het admissie-examen van de universiteit en nu studeerde hij klassieke letterkunde. Ook Carel Vosmaer, de redacteur van *De Nederlandsche Spectator*, kennen zij beiden, want Kloos had onder het pseudoniem Q. N.⁷ al enkele literaire kritieken gepubliceerd in dit tijdschrift. Op de dag van de ontmoeting is Kloos 21 jaar oud, Perk zal het over enkele maanden worden. Perk heeft zijn eerste dichtwerk voltooid en wil niets liever dan het publiceren. De zwijgzame Kloos is al wat verder, zowel in zijn literaire carrière als met zijn studie op de universiteit.

Na de ontmoeting in de Kalverstraat laat Perk op zijn kamer enkele van zijn sonnetten aan Kloos lezen. Het is het begin van een vriendschap, gebaseerd op een gemeenschappelijke liefde voor de dichtkunst. Kloos verbaast zich over het dichterlijk talent van Perk, die in slechts vier maanden tijd honderd sonnetten had geschreven. Maar Kloos, die wat meer ervaring had met literaire kritiek, ziet ook dat sommige van Perks sonnetten nog verbeterd kunnen worden. Hij neemt een van de twee handschriften mee naar huis en voorziet de sonnetten daarin van opmerkingen, waardoor Perk in staat wordt gesteld zijn dichtwerk te verbeteren. Ook schrijven de twee sonnetten voor elkaar, in navolging van een literaire traditie die in de vroege renaissance

⁷ De letters Q. N. staan voor *Quirinum Nescio* ‘de burger ken ik niet’.

is ontstaan.⁸ Voor Perk is de ontmoeting met iemand die zijn poëzie bewondert een nieuwe bevestiging van zijn dichterschap:

*Rhodopis met het blozend rozenaanschijn
Legde onze handen heimlijk in elkander
Toen vonden wij opeens den eendren ander
En zonnig werd door vriendschap ons het aanzijn.*⁹

Toch hebben de twee vrienden bijna tegengestelde karakters: Perk is druk en levenslustig, Kloos somber en zwijgzaam. Bovendien wenst Kloos zijn nieuwe vriend het liefst voor zich alleen en verdraagt hij het niet goed dat Perk nog andere vrienden en kennissen heeft. De ouders van Perk zien de stugge Kloos dan ook met enige zorgen dagelijks op bezoek komen. Toch vinden zij het goed dat de twee in de zomer van 1880 opnieuw een reis naar de Belgische Ardennen maken. Het zou de nog altijd zwakke gezondheid van Perk goed doen. In Brussel brengen zij een bezoek aan dr. Doorenbos, die daar in de zomermaanden met zijn vrouw en kinderen verblijft. In de Ardennen bezoeken zij opnieuw het stadje Laroche en genieten daar van het prachtige zomerweer. Ze wandelen in het bos, zwemmen in de rivier de Ourthe of vangen forellen. De jonge schilder Herman van der Voort, die het enige bekende portret van Perk heeft geschilderd, verblijft die zomer ook in Laroche. Kloos kan het maar moeilijk verdragen dat hij met hen optrekt.

Na terugkeer in Amsterdam besluit Perk om de nieuwe indrukken uit Laroche in de Mathilde-krans te verwerken. Hij ziet de onvolkomenheden in zijn sonnetten nu beter, ook hijzelf is het afgelopen jaar veranderd. Hij voelt zich individualistischer en moderner, minder godsdienstig ook in zijn denkbeelden. De gesprekken met de onkerkelijke dr. Doorenbos en de anti-kerkelijke Kloos hebben daar hun aandeel aan gehad. Perk begint de Mathilde-cyclus te herschrijven, maar komt toch niet verder dan een voorlopige verzameling van zo'n 65 sonnetten waar hij tevreden over is. Het naderende admissie-examen in september vraagt ook om de laatste voorbereidingen. Maar dankzij de goede lessen van zijn privé-leraar slaagt Jacques dit jaar wel. Hij laat zich op 4 oktober 1880 inschrijven als student in de Rechten aan de Universiteit van Amsterdam. Perk ziet de rechtenstudie vanaf het begin als een noodzakelijk kwaad. Zijn plan is om net als Carel Vosmaer het beroep van jurist te combineren met het schrijverschap.

§ 8 De ontmoeting met Joanna Blancke

Nog voor de aanvang van het academisch jaar gaat Perk enkele dagen naar Den Haag en brengt hij een bezoek aan Vosmaer. Die ontvangt hem in zijn studeerkamer en luistert met belangstelling naar de verhalen van de aankomende rechtenstudent. De ontmoeting leidt tot de

⁸ De Jager, "Het geheim van het sonnet," 344.

⁹ Perk, *Gedichten*, 152.

publicatie van vier sonnetten uit de Mathilde-cyclus in *De Nederlandsche Spectator*. Met dit tijdschrift vertegenwoordigde Vosmaer de liberale en welgestelde burgerij in Nederland. Vosmaer kon inmiddels van zijn pen leven en zocht voor zijn boeken inspiratie in de klassieke oudheid en het humanisme. Ten tijde van het bezoek van Perk legde hij bijvoorbeeld de laatste hand aan zijn roman *Amazonie* (1880), waarin de reis van een Friese kunstschilder naar Italië wordt beschreven. Die reis leidt niet alleen tot een spannende liefdesgeschiedenis, maar ook tot gesprekken tussen de personages over de verheffende waarde van de klassieke kunst. Perk beschouwde de op literair gebied gezaghebbende Vosmaer als de voornaamste bondgenoot in zijn strijd om een erkend dichter te worden.

Op de universiteit is Jacques een opvallende verschijning. Hij draagt een licht pak met een kleurige das, heeft lange blonde lokken en een dun baardje. Zijn mede-studenten vinden hem een dandy en noemen hem spottend 'de dichter'. Dat laat Jacques koud, hij houdt zich afzijdig en maakt liever kennis met de literaire vrienden van Willem Kloos. De beschrijving hierboven komt bijvoorbeeld van Aegidius Timmerman (1858–1941), die later docent zal worden aan het Gymnasium Haganum en metrische vertalingen zal maken van de *Ilias* (1931) en de *Odyssee* (1934). Naast zijn rechtenstudie volgt Perk een groot aantal colleges aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte: Geschiedenis, Oudheidkunde, Homerus, Horatius, Duitse en Franse letteren, Psychologie, Filosofie, Kunstgeschiedenis. Op een dag schrijft hij in Griekse letters op de witte kalkmuur van een collegezaal: λυσιτελεῖ ζῆν ἢ τεθνάναι: 'Wat is beter, te leven of gestorven te zijn?' De dichter en classicus Hein Boeken (1861–1933) schrijft in zijn herinneringen dat de tekst nog steeds op de muur stond toen hij er een jaar later college volgde.¹⁰ Boeken was overigens bevriend met Kloos en behoorde eveneens tot de Tachtigers.

Ook in het huis van de familie Perk gebeurt er het een en ander. De oudste dochter Dora, nu twintig jaar oud, heeft zich verloofd. Er is echter aanleiding om die gebeurtenis wat minder uitbundig te vieren, want de verloofde, Jan Blancke, heeft in enkele maanden tijd zijn beide ouders verloren. Zijn zus, Joanna Carolina Blancke, woonde sinds de dood van de moeder alleen in het rijk gemeubileerde huis aan de Rijnkade in Arnhem. Zij was drie jaar ouder dan Jacques en had de naam een bijzondere schoonheid te zijn, maar met een stug karakter en niet toegankelijk voor hofmakerij. Jacques genoot inmiddels enige bekendheid als dichter, en Joanna had terloops tegen haar aanstaande schoonzusje Dora gezegd dat zij wel eens wilde zien wat haar poëtische broer in huis had.

Jacques stuurt haar een brief met een bijgesloten sonnet en ontvangt een waarderend antwoord. Op 24 maart 1881 brengt hij Joanna een bezoek in Arnhem. Jacques zal haar later schrijven dat die dag in zijn herinnering bewaard bleef met een glans van 'onuitsprekelijke gelukzaligheid'. De jonge dichter wordt door zijn gastvrouw rondgeleid door de smaakvol ingerichte woning en blijft staan voor de grote portretten van de gestorven ouders. Jacques is diep onder de indruk van Joanna, met wie hij ook over zijn eigen werk blijkt te kunnen praten.

¹⁰ Boeken, "Herinneringen van voor bijna vijftig jaar," 535.

Bij het dessert eten beiden de helft van een filippine (een amandel met een dubbele pit) en maken de speelse afspraak elkaar in het midden van iedere maand vriendschappelijk te schrijven.

Die afspraak blijkt een verborgen bedoeling te hebben. Perk stuurt Joanna nog diezelfde maand een briefkaart, waarin hij zinspeelt op zijn vorige geliefde Mathilde. Joanna reageert daar natuurlijk niet zo vriendelijk op, waarop Perk haar in een volgende brief (30 maart 1881) herinnert aan hun afspraak, het hele verhaal uit de doeken doet en ook een portretje van Mathilde zelf toevoegt. Het was maar een vakantieliefde, schrijft hij, maar zij heeft voor hem geposeerd als model en zo heeft hij zijn eigen madonna samengesteld. Hij heeft aanleg voor vergoden, als hij zelf zijn afgoden maar mag maken. Trouwens, vindt Joanna ook niet dat zij nogal sterk op Mathilde lijkt? De bedoeling is duidelijk. Perk wil dat Joanna zijn nieuwe muze wordt, dat zij voor hem poseert op dezelfde manier als Mathilde heeft gedaan. Joanna stemt in, maar Jacques moet haar beloven om haar portret ten minste niet aan een opvolgster te zenden. Jacques is voor de derde maal verliefd, dat wil zeggen zoals een dichter verliefd is: niet op de Joanna zelf maar op haar schoonheid, die hem moet inspireren om de Mathilde-cyclus te voltooien.¹¹

Maar de gewone liefde voor het meisje en de dichterlijke liefde voor de schoonheid blijken in de praktijk niet zo makkelijk van elkaar te scheiden. Daarvan getuigen de hartstochtelijke brieven en gedichten die Jacques in de daaropvolgende maanden aan Joanna stuurt. Tijdens de recepties en plechtigheden rond het huwelijk van Jan en Dora (27 mei 1881) zien zij elkaar voor het eerst weer in persoon. Ongetwijfeld heeft Jacques bij die gelegenheid weer toenadering gezocht. In ieder geval ontvangt hij kort na de bruiloft een brief van Joanna waarin zij hem zwart op wit mededeelt dat zij al verloofd is. Jacques is wanhopig, leent het geladen jachtgeweer van zijn zwager, slaapt daarmee op zijn kamer. In het midden van juni 1881 wordt de verloving van Joanna Blancke openbaar gemaakt. De dag daarop verbreekt zij de verloving. De reden daarvan is ons helaas onbekend, we weten ook niet of de geschiedenis met Jacques een aandeel in die beslissing heeft gehad.

Wat we wél weten is dat Jacques door deze gebeurtenissen werd geïnspireerd tot het gedicht *Iris*, wellicht een van de mooiste gedichten over eenzaamheid uit de Nederlandse poëzie van de negentiende eeuw. In klinkende regels horen we de regenboog Iris, de boodschapster van de goden, weklagen om haar onmogelijke liefde voor de westenwind Zefier. Zij buigt zich naar beneden om hem te kussen, maar als hij uit zee verschijnt, blaast zijn verlangende zucht Iris juist de hemel in. Hoog boven de wolken kan zij slechts wenen, omdat zij voor altijd van haar geliefde gescheiden is. Dan regent het op aarde en worden de bloemen door haar tranen gedrenkt. Maar plotseling scheurt Zefier op zijn vlucht het wolkendek open en verschijnt Iris in het stralende licht van de zon. De mensen op aarde zeggen dan dat zij lacht, maar slechts weinigen weten dat de lach van de regenboog uit haar lijden geboren is:

¹¹ Nijhoff, "Een dichter verliefd," 876–879.

*Ik ben geboren uit zonnegloren
En een vochtige zucht van de zee,
Die omhoog is gestegen, op wieken van regen,
Gezwollen van 't wereldsche wee. –
Mij is gemeenzaam, wie even eenzaam
Het leven verlangende slijt
En die in tranen zijn Vreugde zag tanen...
Doch liefelijk licht, als hij lijdt.¹²*

Perk ziet Joanna nog enkele malen als zij beiden op de buitenplaats Oud-Over in Utrecht logeren, de nieuwe woning van het jonge bruidspaar. Zij roeien samen op de Vecht en de Amstel en spreken over literatuur, maar tot een hernieuwde toenadering komt het niet. Zijn laatste brieven aan haar dateren van begin september. Daarin schrijft Jacques aan Joanna dat de *Iris* zal worden gepubliceerd in het maandschrift *De Tijdspiegel* en vraagt hij haar toestemming om het gedicht aan haar op te dragen.

§ 9 De laatste maanden

Perk heeft in april 1881 de vriendschap met Willem Kloos verbroken. Wat de precieze aanleiding was weten wij ook ditmaal niet, maar het lijkt waarschijnlijk dat de breuk samenhangt met Jacques' nieuwe liefde voor Joanna en met de neiging van Kloos om Jacques geheel voor zich op te eisen.¹³ In een brief aan zijn tante Betsy Perk (vermoedelijk voorjaar 1881) schreef Jacques al dat hij twijfelde of hij de vriendschap met Kloos moest aanhouden: 'En toch! over boord werpen... 'k Stel mij daartoe te veel in zijn plaats. Hij heeft niemand dan mij, zucht hij, en dan kan ik niet zoo wreed zijn. Allicht lukt het mij nog een mensch van hem te maken, die minder kieskeurig rondziet, en zich dan aan zijn medescheepselen aansluiten kan.'¹⁴ Helaas bleken de sonnetten die de twee vrienden voor elkaar schreven niet overeen te stemmen met de werkelijkheid. Er is van Kloos ten minste één sonnet bewaard gebleven waarin hij zinspeelt op de verbroken vriendschap met Perk.¹⁵

Nadat Perk van zijn verblijf in Oud-Over weer is teruggekeerd in Amsterdam, zoekt hij troost in zijn poëzie. Hij besluit om een klein aantal sonnetten, waarin de dichter na het afscheid van de geliefde afdalt in een van de druipsteengrotten van de Ardennen, tot een zelfstandige eenheid te bewerken. In deze zeven eerder geschreven grot-sonnetten vervangt hij de naam Mathilde door Joanna. Ook voegt hij één oorspronkelijk voor Kloos geschreven sonnet toe en

¹² Perk, *Verzamelde gedichten*, 164–165.

¹³ Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk*, 173.

¹⁴ Perk, *Brieven en Documenten*, 321. [Ongedateerd fragment uit een brief van Jacques Perk aan Betsy Perk, door de bezorger Garmt Stuiveling vermoedelijk gedateerd in het voorjaar van 1881].

¹⁵ Kloos, *Verzen*, LXXIV ('Wen ooit uw oog zich wég van 't mijne wendt'). De beginregel is een verwijzing naar het sonnet van Perk in *Verzen voor een vriend*, XXV ('Zou ooit mijn oog zich weg van 't uwe wenden').

schrijft hij twee nieuwe. Perk geeft de cyclus van tien sonnetten die op deze manier ontstaat de titel *Eene Helle- en Hemelvaart*. Op 4 augustus 1881 stuurt hij het tiental naar Vosmaer, vergezeld van een inleiding en een uitvoerige brief, waarin hij hem verzoekt de cyclus in *De Hollandsche Spectator* te plaatsen.¹⁶ In het beroemde laatste sonnet geeft Perk een belijdenis van zijn dichterlijke geloof. De Schoonheid verschijnt in dit sonnet in een visioen als een machtige godin (δεινὴ θεός). Zij wordt door de dichter vereerd met de traditionele woorden uit het Onzevader:

Δεινὴ Θεός

Met weekblauwe oogen zag de oneindigheid
Des hemels naar den donzen rozen glans,
Waar Zij in daagde: een breedgewikte krans
Van zielen had zich ónder haar gereid.

Een geur van zomerbloesems begeleidt
Den zang der zonnen - duiven - die heur trans
Doorglóren in eerbied'gen rondedans
Om haar, wier glimlach sferen groept en scheidt:

“Schoonheid, o Gij, Wier naam geheiligd zij,
Uw wil geschiede; kóme Uw heerschappij;
Naast u aanbidde de aard' geen andren god!

Wie éénmaal U aanschouwt, leefde genoeg:
Zoo hem de dood in dezen stond' versloeg...
Wat nood? Hij heeft genoten 't hoogst genot!”¹⁷

Aan het einde van september 1881 wordt Jacques ernstig ziek. Aanvankelijk denkt men dat hij kou heeft gevat na een roeitochtje op de Amstel en daarna te lang in natte kleren heeft rondgelopen. Maar de koorts houdt aan en hij begint akelig te hoesten. Goede studievrienden komen dagelijks op bezoek en bezorgen Jacques wat afleiding met hun verhalen. Ook Willem Kloos komt elke dag langs om te vragen hoe het met Jacques gaat. Maar Jacques weigert hem te zien, weigert ook de vruchten aan te nemen die Kloos voor hem meebrengt. Na enkele dagen wordt duidelijk dat er sprake is van een longaandoening. Jacques wordt van zijn eigen kamertje naar de ruimere slaapkamer van de ouders gebracht. In het midden van oktober overlegt de dokter met een specialist. Het blijkt dat er zich in de long een abces heeft gevormd. Jacques krijgt

¹⁶ Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk*, 179–180.

¹⁷ Perk, *Verzamelde Gedichten*, 112 [XCIV].

morfine toegediend, maar beweegt voortdurend zijn handen en voeten, uit angst om voorgoed in te slapen. Op zondag 30 oktober roept hij opeens: ‘Neen, ik geef het op!’ Hij laat zijn ouders en zusters bij het bed komen en neemt met enkele hartelijke en dankbare woorden afscheid van hen. Tegen zijn vader zegt hij: ‘Ik ga met vol bewustzijn de eeuwigheid in, morgen zijn haar mysteriën, waarvoor u nog staat, mij onthuld.’ Er volgen nog twee dagen waarin ogenblikken van hevige benauwdheid worden afgewisseld door uren van bewusteloosheid. Jacques Perk overlijdt op 1 november 1881 op 22-jarige leeftijd.¹⁸

§ 10 De *Gedichten* (1882)

Nog voor de begrafenis van Jacques op 5 november 1881 vindt er overleg plaats over een mogelijke uitgave van Perks gedichten. Ook Kloos weet daarvan en zal nu alles in het werk stellen om invloed te hebben op deze uitgave. Na zijn condoleancebezoek aan de familie schrijft hij een brief aan Vosmaer, waarin hij een plan opstelt voor de publicatie. Ook schrijft hij dat de uitgave altijd een van de liefste wensen van Perk is geweest, die hij nu als een laatste vriendendienst zou willen vervullen. Kloos gaat in deze brief voorbij aan het feit dat Perk de vriendschap een half jaar eerder had verbroken. Hij uit verder zijn vrees dat de familie de uitgave uit kleingeestige beweegredenen niet aan hem zal toevertrouwen. Aan Vosmaer stelt Kloos zich desondanks voor als de vertrouweling van Perk: ‘Hijzelf heeft zich over deze zaak in het geheel niet geuit, maar ik weet, dat hij ze ‘t liefste in mijn handen zou zien. Ik weet ook het meeste van zijn manuscripten, bijzondere plannen enz.’¹⁹

Dominee Perk blijkt inderdaad niet bereid om de uitgave aan Kloos toe te vertrouwen. Na het aanbod van verschillende letterkundigen te hebben overwogen, wendt de vader zich tot Vosmaer met het verzoek de uitgave te willen verzorgen. Vosmaer weigert aanvankelijk op grond van zijn drukke bezigheden en zijn zwakke gezondheid. Hij stelt dr. Willem Doorenbos voor als geschikte kandidaat voor de publicatie. Een tweede uitdrukkelijk verzoek van de vader kan hij echter niet naast zich neerleggen. Kloos heeft ondertussen zijn hulp aan Vosmaer aangeboden, maar hem niet op de hoogte gesteld van de weerstand die in de familie Perk tegen hem bestaat. De dominee is dan ook onaangenaam verrast als hij in de *Spectator* van 3 december 1881 de mededeling leest dat de taak om de nagelaten werken van Jacques Perk uit te geven is toevertrouwd aan Vosmaer én aan Kloos. Dominee Perk wil de medewerking van Kloos in dit stadium niet verbieden, maar maakt Vosmaer wel duidelijk dat deze geheel verantwoordelijk zal zijn voor het eindresultaat.²⁰

In december 1882 verschijnt de postume uitgave van Perks *Gedichten*. Deze bundel wordt voorafgegaan door een levensbericht van de hand van Vosmaer. Daarna volgt een inleiding van Kloos, die later beschouwd zal worden als het manifest van de beweging van Tachtig. De titel van

¹⁸ Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk*, 182–185.

¹⁹ Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk*, 186–187.

²⁰ Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk*, 187–191.

de Mathilde-krans werd uiteindelijk: *Mathilde: Een sonnettenkrans in vier boeken*. Kloos heeft daarbij de sonnetten van Perk ingedeeld in vier groepen van 18 sonnetten. Daarbij ging hij nogal vrij om met de volgorde van de gedichten en veranderde hij op tientallen plaatsen regels als hij meende dat daardoor een beter gedicht zou ontstaan. Ook plaatste Kloos de grot-sonnetten in het centrum van de krans, terwijl ze in Perks eigen ordening aan het einde van de cyclus voorkamen.²¹

Op de Mathilde-krans volgt een keuze uit de nagelaten gedichten van Perk, waaronder het hiervoor al genoemde gedicht *Iris*. Het eigenmachtig optreden van Kloos blijkt wel uit het feit dat hij Perks opdracht aan Joanna Blancke boven dit gedicht heeft geschrapt. Ook in de grot-sonnetten werd de naam Joanna weer terugveranderd in Mathilde, een ingreep die wel noodzakelijk was om de eenheid van de cyclus te behouden. Omdat Kloos bovendien wist te verhinderen dat Vosmaer iets over Joanna schreef in zijn levensbericht, is het resultaat dat de naam van Perks laatste geliefde helemaal niet voorkomt. Bij de volgende samenvatting van de *Mathilde* uit de postume uitgave van 1882 is het dus van belang om in gedachten te houden dat Kloos een belangrijk aandeel heeft gehad in de redactie. De dichter die aan het publiek werd gepresenteerd was niet helemaal dezelfde als de Jacques Perk die vrienden en familie hadden gekend.

Mathilde: Een sonnettenkrans in vier boeken

[I] De cyclus begint met een aanroep van de sonnetten, die Perk als dichtvorm heeft gekozen. Hij wil zich door hun strenge wetten laten beperken, zodat zijn geest binnen deze grenzen hoog kan opschieten. De sonnetten vormen samen een verhaal, dat begint op een zomerweide. Een hevig onweer barst los boven de dichter. Wanneer de hemel is opgeklaard ziet hij daarin regenbogen en het beeld van de moeder Gods. Daarna roept hij zijn geliefde Mathilde aan en vergelijkt haar met de zon. Zoals die met haar licht bloemen uit de aarde laat opkomen, heeft Mathilde met haar heldere blik de sonnetten in het donkere hart van de dichter doen ontstaan. Erato, de muze van het liefdesgedicht, voorzegt de dichter echter dat hij van zijn geliefde zal worden gescheiden en rondzwervend van zijn liefde zal zingen.

Wanneer de dichter Mathilde voor het eerst ziet, lijkt hij te sterven en weer tot leven te komen: voortaan is zijn leven met het hare verbonden. Bij de ondergaande zon wandelen zij door het bos en bekent hij haar zijn liefde. De bomen en vogels van het woud bezingen haar schoonheid, haar lach is als een zonnestraal die door de wolken heen breekt. Dan spreekt zij met hem over Maria, maar voor de dichter is zij zelf de moeder Gods en is de hele natuur haar kerk. Als hij haar 's avonds op het zachte mos ziet slapen, bedenkt hij echter dat ook zij eens moet sterven. Mathilde vraagt hem de volgende dag of hij in God gelooft, en hij antwoordt dat voor hem de hele natuur goddelijk is. Na dit gesprek ervaart de dichter het verschil tussen de conventionele godsdienstigheid van Mathilde en zijn eigen religieuze natuurgevoel. Hij belooft

²¹ Stuiveling, *Het korte leven van Jacques Perk*, 191–195.

haar dat hij haar na zijn thuiskomst in zijn hart zal blijven bewaren. Dan komt de dag van het afscheid. Terwijl de wagen weggrijdt, ziet de dichter het hutje in de verte verdwijnen met daarin het meisje dat hem als godin verscheen.

[II] Na het afscheid van Mathilde is de dichter ontroostbaar. Hij daalt af in een van de druipsteengrotten van de Ardennen. Bij het flinkerende licht van een toorts verkent hij dit treurige rijk. De druipstenen lijken tranen die al duizend eeuwen wenen. In een onderaards gewelf zwerft hij lange tijd door een woud van steile rotsen. In dit rijk van tranen wordt de dichter op zichzelf teruggeworpen. Hij bekent Mathilde in gedachten dat hij het leven haat, omdat hij als dichter zijn liefde niet aan het aardse kan schenken. Ten slotte gaat hij met een bootje een rivier over en bereikt hij de oppervlakte, waar hij vol blijdschap het licht van de maan begroet. Nadat de dichter de druipsteengrotten heeft verlaten, zwerft hij door een zomers woud. Hij meent een vrouw achter een waterval te zien baden en bemerkt dat hij nog altijd naar Mathilde verlangt. Maar hij beseft nu dat de aardse liefde niet volmaakt zuiver is. De bloem biedt honing aan de vlinder aan om zich voort te planten, de vlinder bezoekt de bloem om voedsel te vinden. De dichter beklimt een bergtop en ziet in de duisternis van een spelonk de nacht en de stilte in een doodse omarming paren.

[III] De dichter zwerft verder door het woud en ziet beelden van de aardse vergankelijkheid: in een dorpje wordt een oude grijsaard begraven; een stortvloed breekt door het woud en sleurt rotsen en bomen mee; in de bergen herinnert een houten kruis nog aan een vrouw die is verongelukt. Maar hij beleeft ook vreugdevolle ogenblikken: een briesje brengt op een warme dag verkoeling en doet de natuur herleven; in de kapel van een heilige bidt een meisje voor haar dierbaren; in de avond hoort de dichter eensgezind gezang uit de dorpskerk klinken. Dan steekt een hevige storm op in het woud en verneemt de dichter het lied dat de wind in de boomtoppen zingt: de gelovigen hebben samen één waarheid, maar wie zelf op zoek gaat vindt een waarheid die voor hem alleen geldt. De ziel van de dichter wiekt nu op vleugels omhoog en ziet in de hemel de godheid, die echter ook in zijn binnenste troont. Zijn hart wordt zo ruim als de hemel en de aarde is nog slechts een voetenbank, die hij lachend wegstoot.

[IV] Het vierde boek begint met enkele avond- en nachtsonnen. Een waterval spat bruisend tegen de rotsen en wordt plotseling zichtbaar in het licht van de bliksem. Na een feestmaal in een dorp beginnen de jongeren een dans, terwijl een grijsaard hen verheugd op de viool begeleidt. De heide kleurt purper in de ondergaande zon, waar een herder met zijn hond over de kudde schapen waakt. De dichter bekent in deze zomernacht dat hij niet weet of de wereld geschapen is en of wij moeten aanbidden, maar dat hij voelt dat goed is wie tevreden is. De volgende sonnetten illustreren de gedachte dat elk levend wezen zijn eigen aard moet volgen: de populier reikt omhoog naar de hemel, maar de wilg buigt zich liever naar het water; de roos kan alleen op het land bloeien, de waterlelie in de rivier. Zoals de forel slechts kan leven in de rivier waarin hij zwemt, zo is ieder mens gebonden aan de levensweg die voor hem bestemd is. Aan het slot van het gedicht ziet de dichter Mathilde terug, maar inmiddels heeft zij een andere geliefde. De dichter ziet hoe zij elkaar omhelzen in een met rozen begroeid prieeltje. Toch is hij

gelukkig, omdat het schone beeld van Mathilde voor altijd in zijn binnenste leeft. Dan zegt hij het woud vaarwel. Zijn hart heeft zich verenigd met de schoonheid van Mathilde en werd tot poëzie, vrij van alle aardse onzuiverheid. De muze van het epische gedicht, Kalliope, begroet de dichter en legt uit dat Mathilde dezelfde is gebleven, maar dat hij tot kunstenaar is geworden. De dichter weent van blijdschap wanneer hij beseft dat hij niet Mathilde aanbad, maar het eeuwige ideaal van de schoonheid in haar. De dichter ziet nu in een visioen de machtige godin van de Schoonheid in de hoogste hemel tronen met een krans van zielen onder haar. Wie eenmaal de Schoonheid zelf heeft aanschouwd zal niet bang zijn om te sterven, want hij heeft het hoogste genot geproefd. Het gedicht eindigt weer met een aanroep van de sonnetten. De dichter voorziet dat rechtzinnige lezers zijn sonnetten in de toekomst zullen bekritisieren. Toch moeten zij klinken, want *u dichten was genieten*.

§ II Literaire analyse

Perk toont zich in zijn *Mathilde* een navolger van de beroemde Florentijnse dichter Dante Alighieri (1265–1321). Dante beschreef in zijn driedelige meesterwerk *De Goddelijke Komedie* (c. 1307–1321) het middeleeuwse wereldbeeld. In het eerste deel van de trilogie (*Hel*) vertelt Dante hoe hij onder leiding van de schim van de Romeinse dichter Vergilius Maro de negen onderaardse kringen van de hel bezoekt. Vosmaer merkte het al nadat Perk hem de kleine cyclus van tien sonnetten met de titel *Een helle- en hemelvaart* had opgestuurd: ‘(...) er is veel in dat mij aan Dante doet denken’.²² In de *Mathilde* komt de dichter door zijn afdaling in de sombere druipsteengrotten van de Ardennen tot het inzicht dat hij zijn verlangen niet op aardse schoonheid moet richten maar op een ideaal van hemelse schoonheid.

Een ander motief dat Perk van Dante overnam is de geïdealiseerde liefde voor de vrouw. Dante werd al op jonge leeftijd verliefd op de mooie en onbereikbare Beatrice (1266–1290), die door haar vader aan een ander werd uitgehuwelijkt en kort daarna overleed. Dante maakte vervolgens van Beatrice de muze en beschermengel van zijn dichtwerk. Met zijn liefde voor Beatrice stond Dante in de traditie van de hoofse liefdespoëzie, die de Zuid-Franse troubadours vanaf de twaalfde eeuw ontwikkelden. Zij bezongen de geliefde vrouw als een verheven en vaak onbereikbaar ideaal. Bij Dante wordt Beatrice uiteindelijk een symbool voor het geloof dat de dichter tot God brengt. In het derde deel van de trilogie (*Paradijs*) begeleidt zij hem op zijn reis door de negen hemelsferen. Uiteindelijk mag Dante God zelf aanschouwen, die met de geredde zielen in de hoogste hemel troont. Ook in de sonnettenkrans van Perk verheft de liefde voor de onbereikbare Mathilde de dichter tot het schouwen van een hoger ideaal.

Behalve door Dante werd Perk echter ook beïnvloed door de negentiende-eeuwse romantiek. In de *Mathilde* vinden we vele romantische motieven terug. (a) De *discrepantie tussen werkelijkheid en ideaal*. De schoonheid van Mathilde is vergankelijk, terwijl de

²² Perk, *Brieven en documenten*, 349 [brief van Vosmaer aan Perk, 6 augustus 1881].

romantische kunstenaar juist op zoek is naar een ideaal van eeuwige schoonheid. (b) Deze discrepantie tussen werkelijkheid en ideaal ligt aan de basis van het romantische *lijden aan het bestaan* (*Weltschmerz*). Nadat de dichter bijvoorbeeld is afgedaald in de druipsteengrotten van de Belgische Ardennen, wordt hij teruggeworpen op zichzelf: hij haat het leven, want hij wil wel liefhebben, maar kan zijn liefde niet aan aardse schoonheid schenken. (c) Echt romantisch is ook het *religieuze natuurgevoel*. Voor de romantici openbaarde het goddelijke zich in de verhevenheid van de natuur. De natuur toont haar goddelijke macht met name in het natuurgeweld, zoals het onweer dat boven de zomerweide losbarst of de hevige storm die in het woud opsteekt. (d) Het *romantisch individualisme*. De gesprekken tussen de dichter en Mathilde benadrukken de tegenstelling tussen haar gewone godsdienstigheid en zijn religieuze natuurgevoel. Uit het lied van de wind in de boomtoppen verneemt de dichter dat de gelovigen samen één waarheid hebben, maar dat hij op zoek moet gaan naar zijn eigen waarheid.

In de waarheid die de dichter uiteindelijk vindt ligt de belangrijkste vernieuwing van de *Mathilde* ten opzichte van de voorafgaande literatuur. Want in tegenstelling tot Dante en in scherp contrast met de dominee-dichters aanschouwt de dichter in zijn hemelse visioen niet de christelijke god, maar de machtige godin van de Schoonheid:

‘Schoonheid, o gij, wier naam geheiligd zij,
Uw wil geschiede; kóme uw heerschappij
Naast u aanbidde de aard geen andren god!’

In deze regels bekeert Perk zich tot het *estheticisme*, een levenshouding waarin de schoonheid vergoddelijkt wordt. Het estheticisme ontstond eveneens in de vroege Duitse romantiek en was reeds gangbaar in de ons omliggende landen. De Franse dichter Charles Baudelaire (1821–1867) bezong in zijn dichtbundel *Les Fleurs du Mal* (1857) bijvoorbeeld de schoonheid van sensualiteit en Parijse achterbuurten, een schoonheid dus die losstond van de burgerlijke moraal. We vinden die levenshouding ook bij Oscar Wilde (1854–1900), die Perk op zijn eerste reis naar de Ardennen ontmoette. Het estheticisme was dus zeker niet nieuw in Europa, maar wél in de Nederlandse literatuur, die immers nog sterk onder invloed stond van de burgerlijk-christelijke moraal. Perk plaatst de dichtkunst in de *Mathilde* voor het eerst buiten dit religieuze kader. Hoewel hij de mogelijkheid openlaat dat de gelovigen hun gemeenschappelijke waarheid hebben, moet de kunstenaar toch zijn eigen waarheid vinden. Die keuze van Perk voor het individualisme en het estheticisme maakt hem tot de eerste moderne dichter van onze Nederlandse literatuur.

Ik noemde al dat de mythe van Perk als de jong gestorven voorbode van Tachtig door Willem Kloos in het leven is geroepen. Deze beeldvorming begint meteen na het overlijden van Perk, wanneer Kloos een *In memoriam* schrijft dat in *De Nederlandsche Spectator* van 19 november 1881 wordt gepubliceerd.²³ In deze tekst brengt Kloos een tegenstelling aan tussen de huiselijke poëzie van de dominee-dichters en de op dat moment nog ongepubliceerde *Mathilde* van Jacques Perk. Kloos noemt Perk de voorganger van een nieuwe literatuur en een offer dat vallen moest, om de zielen te wekken uit de sleur van de alledaagsheid. Hij besluit het in memoriam, dat natuurlijk óók een literaire polemieek is, met de bespreking van enkele sonnetten uit de *Mathilde*. Vosmaer noemde het stuk bij verschijnen een manifest en een canoniek stuk, dat een datum zou stellen voor hun richting.²⁴

Een jaar later schrijft Kloos de *Inleiding* bij de postume publicatie van Perks *Gedichten*. Daarin verscherpt hij de tegenstelling tussen de poëzie van de dominee-dichters en de poëzie van Perk. Wezenlijk voor de poëzie is volgens Kloos de hartstocht, die door de verbeelding tot uitdrukking komt. Dankzij de macht van zijn verbeelding is de dichter in staat om zijn diepste gevoelens in de vaste vorm van een gedicht te vereeuwigen. Maar ondichterlijke zielen zijn helemaal niet in staat tot zulke diepe gevoelens en daarom kan ook hun verbeelding geen hoge vlucht nemen. Zij zijn gedoemd om aan de oppervlakte van het leven te blijven en bezingen in hun gedichten bij voorkeur de onschuld van hun kinderen, de trouw van hun echtgenotes of hun mooie buitenverblijf op het platteland. Kloos bekritiseert hier natuurlijk de huiselijke poëzie van de dominee-dichters en het burgerlijke leespubliek dat deze poëzie waardeerde.

Vervolgens voert Kloos de ideeën van Perk tot hun uiterste consequentie. De poëzie staat op één lijn met de godsdienst, want beide hebben hun oorsprong in de verbeelding. De ingewijde in deze godsdienst is de dichter, die diep voelt en de wisselende toestanden van zijn ziel in passende beelden weet uit te drukken. Perk had nogal gematigd geschreven dat de dichter zijn eigen waarheid moet vinden en had in zijn beroemde sonnet een visioen gegeven van de machtige godin van de schoonheid. In overeenstemming met dit beeld voert Kloos de poëzie aan het einde van de *Inleiding* op als een fiere en geweldige vrouw. Zij laat niet af van de dichter en schenkt hem de hoogste vreugde en de diepste smart. Zij drukt hem de doornen tot bloedens toe in het voorhoofd, zodat er de kroon van onsterfelijkheid uit zal bloeien. Zij is niet een traan en een lach om het leven, maar een gloed en verlangen, een wil en een daad waarbuiten geen waarachtig heil voor de mens te vinden is.²⁵

Kloos stelt de poëzie als een nieuwe godsdienst tegenover het christendom. In deze godsdienst neemt de dichter de rol van Christus op zich. Hij moet veel lijden voor de poëzie en krijgt zelfs de doornenkroon opgedrukt, maar zal daardoor de onsterfelijkheid voor zichzelf en

²³ Kloos, "In memoriam Jacques Perk," 74–84.

²⁴ Stuiveling, *De briefwisseling Vosmaer-Kloos*, 93.

²⁵ Perk, *Gedichten*, 29.

voor zijn gedichten winnen. Anderen mogen bidden en zich neerbuigen in bangheid en hoop, schrijft Kloos aan het einde van de *Inleiding*, en op hun levensweg de christelijke deugden beoefenen. Zaliger is de dichter, die voor zichzelf zowel godheid als geliefde is, die stormt en juicht, weent en mijmert, eenzaam met zijn ziel onder de blauwe oneindigheid.²⁶ De heftigheid waarmee Kloos de poëzie tegenover het christendom plaatst laat iets zien van zijn eigen levensbeschouwing, maar toont ook het einde van de vanzelfsprekende invloed van het protestantisme in de Nederlandse samenleving. De Tachtigers vormden de eerste generatie jongeren die de toenemende scepsis aan de Bijbel te verwerken kreeg. Hun toevlucht werd een dichterlijke godsdienst voor enkelen, die in staat waren om de schoonheid van hun eigen zielenleven in de kunst tot uiting te brengen.²⁷

Maar deze absolute tegenstelling tussen kunstenaar en maatschappij zou tot de ondergang van de beweging van Tachtig leiden. Na de oprichting van *De Nieuwe Gids* (1885), het literaire tijdschrift van de Tachtigers, ontstond er al snel onenigheid binnen de redactie over de rol van de kunstenaar in de samenleving. Sommigen, zoals Willem Kloos en Lodewijk van Deyssel (1864–1952), hielden vast aan het estheticisme en volstreekte individualisme. Kunst hoefde volgens hen alleen maar mooi te zijn en mocht geen politieke of morele boodschap verkondigen, een idee dat bekend staat als de kunst omwille van de kunst (*l'art pour l'art*). Anderen, zoals Frank van der Goes (1859–1939) en Herman Gorter, waren onder invloed van het socialisme van mening dat de kunstenaar wel degelijk iets voor de samenleving moest betekenen. Die discussie zou rond 1894 leiden tot het uiteenvallen van de redactie van de *Nieuwe Gids*. Zo ontstonden ook verschillende verhalen en beelden rondom de jong gestorven Perk. Voor Kloos, die in 1894 verbitterd achterbleef als redacteur van het tijdschrift, bleef Perk de eerste dichter van een poëzie die volstrekt buiten de maatschappij stond. Voor anderen, zoals Herman Gorter, werd Perk de voorloper van een nieuwe gemeenschapskunst, die de schoonheid van de komende socialistische wereld zou bezingen. Kloos had gelijk toen hij een overeenkomst aanwees tussen de godsdienst en de poëzie: het leven van de stichter verdwijnt achter de latere beelden en mythen van de volgelingen.

Sebastiaan den Uijl

²⁶ Perk, *Gedichten*, 30.

²⁷ Endt, *Het festijn van tachtig*, 18–26.

Bibliografie

Beets, Nicolaas. *Camera Obscura*. Geredigeerd door Willem van den Berg, Henk Eijssens, Joost Kloek en Peter van Zonneveld. Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Gennep, 1998.

Boeken, Hein. "Herinneringen van voor bijna vijftig jaar." *De Nieuwe Gids* 44 (1929): 535–537.

Endt, Enno. *Het festijn van tachtig: De vervulling van heel groote dingen scheen nabij*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1990.

Homerus. *Ilias*. Vertaald door Aegidius W. Timmerman. Amsterdam: H.J. Paris, 1931.

Homerus. *Odyssee*. Vertaald door Aegidius W. Timmerman. Amsterdam: H.J. Paris, 1934.

Jager, Gert de. "Het geheim van het sonnet. De Tachtigers en de aantrekkingskracht van een literaire vorm." *Nederlandse Letterkunde* 1 (1996): 341–354.

Kloos, Willem. "In memoriam Jacques Perk." In *Nieuwere literatuur-geschiedenis: Veertien jaar literatuur-geschiedenis*, deel 1, 74–84. Amsterdam: Veen, 1925.

Nijhoff, Martinus. "Een dichter verliefd." In *Verzameld werk II: Kritisch en verhalend proza*, 876–879. Amsterdam: Bert Bakker, 1961.

Perk, Jacques. *Brieven en dokumenten*. Bijeengebracht en uitgegeven door Garmt Stuiveling. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1959.

Perk, Jacques. *Gedichten* (1882). Met een voorrede van C. Vosmaer en een inleiding van Willem Kloos. Bezorgd door Fabian R. W. Stolk. Amsterdam: Bert Bakker, 1999.

Perk, Jacques. *Proeven in dicht en ondigt*. Naar de handschriften uitgegeven door Garmt Stuiveling. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1958.

Perk, Jacques. *Verzamelde gedichten*. Naar de handschriften uitgegeven door Garmt Stuiveling. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1957.

Stuiveling, G. *Het korte leven van Jacques Perk. Een biografie*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1957.

Stuiveling, G., red. *De briefwisseling Vosmaer-Kloos*. Groningen: Wolters, 1939.

Van Zonneveld, Peter. "De idealistische literatuur in Nederland." In *Nederlandse literatuur na 1830*, 25–40. Utrecht: Teleac, 1984.

Vosmaer, Carel. *Amazonen*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1880.

Vriesland, Victor van, red. *Spiegel van de Nederlandse Poëzie*. Deel 1, 1100–1900. Amsterdam: Meulenhoff, 1979.

Zeyde, Marie van der. *Nederlandse poëzie van deze tijd*. Arnhem: Van Loghum, 1940.